

Przedmowa

Podręcznik akademicki *Biomedyczne podstawy rozwoju i edukacji* jest nową wersją podręcznika opracowanego w 2010 r. przez zespół pracowników Katedry Biomedycznych Podstaw Rozwoju i Seksuologii Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego. Po upływie dekady, w której gwałtownie zmienił się świat, kraj, system edukacji i szkolnictwa wyższego, rozwijała wiedza, uznano, że poprzedni podręcznik się „zestarzał”, wiele treści wymaga uaktualnienia, pojawiły się też nowe zagadnienia i problemy wartę opisaną.

Zagadnienia biomedyczne są od kilkadziesiąt lat ważnym elementem interdyscyplinarnego kształcenia studentów pedagogiki i kierunków nauczycielskich na różnych wydziałach uczelni wyższych i do nich ten podręcznik jest adresowany przede wszystkim. Może być on również przydatny nauczycielom, pedagogom i innym osobom pracującym z dziećmi i młodzieżą, rodzicom uczniów i wychowanków oraz twórcom polityki edukacyjnej. Mamy nadzieję, że przygotowaliśmy podręcznik do studiowania i wykorzystania w przyszłej i obecnej pracy zawodowej, a także w codziennym życiu. Chcielibyśmy, aby zawarte w podręczniku informacje i praktyczne wskazówki pomogły Czytelnikom lepiej poznać i zrozumieć biomedyczne kwestie związane z funkcjonowaniem dzieci i młodzieży. Ważne jest dla nas także, aby pozwoliły im one lepiej poznać siebie, swój organizm/ciało i jego rozwój w poszczególnych okresach życia, skłoniły do refleksji nad własnym zdrowiem i dbałością o nie, umożliwiły identyfikację własnych problemów zdrowotnych i poszukiwanie skutecznych sposobów ich rozwiązania. Przyświecała nam w tej kwestii myśl Janusza Korczaka (1987, s. 32):

Bądź sobą – szukaj własnej drogi. Poznaj siebie, zanim zechcesz dzieci poznać. Zdaj sobie sprawę z tego, do czego sam jesteś zdolny, zanim dzieciom poczniesz wykreślać zakres ich praw i obowiązków. Ze wszystkich sam jesteś dzieckiem, które musisz poznać, wychować i wykształcić przede wszystkim.

Zagadnienia biomedyczne obejmują bardzo szeroki obszar wiedzy pochodzącej z nauk biologicznych, medycznych, nauk o zdrowiu, kulturze fizycznej, żywieniu, ekologii. W pracy nad podręcznikiem bardzo trudno było dokonać wyboru tego, co pedagodzy, nauczyciele i wychowawcy powinni wiedzieć i umieć, aby właściwie wykonywać swój zawód, rozumieć mechanizmy zachowań oraz potrzeby swych uczniów i wychowanków, a także dbać o swoje zdrowie. Nie ma jasnych kryteriów takiego wyboru, a przedstawiciele różnych nauk inaczej postrzegają zakres tematyczny kształcenia w tym zakresie. W wyborze treści tego podręcznika autorzy (lekarz, pedagodzy, seksuolog) kierowali się wieloletnim doświadczeniem w kształceniu studentów (m.in. w realizacji przedmiotu „Biomedyczne podstawy rozwoju i wychowania”) i różnych grup zawodowych, w tym nauczycieli, oraz własnym dorobkiem naukowym w zakresie wielu omawianych w książce zagadnień.

Szczególną uwagę zwrócono na biomedyczne aspekty wychowania oraz nauczania/uczenia się dzieci i młodzieży. Uwzględniono także wybrane zagadnienia dotyczące ludzi dorosłych, w tym także w wieku podeszłym. Wynika to z coraz powszechniejszego kształcenia ustawicznego, a także faktu, że wielu Czytelników tej książki pracuje lub będzie w przyszłości pracować z różnymi grupami osób dorosłych.

Podręcznik składa się z pięciu części. Poprzedza je rozdział wprowadzający czytelnika w historię kształcenia nauczycieli i pedagogów w zakresie zagadnień biomedycznych mającą swój początek w czasach Komisji Edukacji Narodowej. Pierwsza, najobszerniejsza część podręcznika dotyczy rozwoju biologicznego człowieka – fizycznego, motorycznego i psychoseksualnego; wybranych układów i funkcji organizmu człowieka ważnych dla procesów uczenia się i zachowania; podstawowych potrzeb biologicznych człowieka i sposobów ich zaspokajania. Część drugą poświęcono zdrowiu i wybranym problemom zdrowotnym dzieci i młodzieży w wieku szkolnym. W części trzeciej omówiono zagadnienia dotyczące ochrony i promocji zdrowia nauczycieli i innych pracowników szkoły, wychodząc z założenia, że od ich zdrowia i dobrego samopoczucia zależy skuteczność edukacji oraz uczenie się, rozwój

i zdrowie uczniów. Część czwarta dotyczy zdrowotnych aspektów środowiska społecznego i fizycznego szkoły oraz organizacji jej pracy i życia, a część piąta – działań w zakresie ochrony i promocji zdrowia w szkole i przedszkolu.

Zdajemy sobie sprawę z tego, że zagadnienia omawiane w książce i terminologia z różnych dziedzin nauki, zwłaszcza biologii, medycyny, zdrowia publicznego, mogą być trudne dla osób, które podejmując studia pedagogiczne, często nie były dotychczas zainteresowane tym obszarem wiedzy. Aby ułatwić im uczenie się, w obecnej wersji podręcznika zwrócono szczególną uwagę na formę i strukturę tekstu:

1. Każdą część podręcznika otwiera prosta mapa wizualizująca poruszane w nim zagadnienia.
2. W każdym rozdziale na początku określono cele uczenia się oraz zachęcono czytelników do uświadomienia sobie swojej dotychczasowej wiedzy na temat podejmowanej w nim problematyki.
3. Na końcu każdego rozdziału (często także na końcu dłuższych podrozdziałów) umieszczono blok autokontrolny: wiedza, refleksja, praktyka. Zawarto w nim pytania zachęcające do samodzielnej weryfikacji wiedzy, namysłu nad omawianymi zagadnieniami i odniesienia ich do własnych doświadczeń i praktyki.
4. W tekście wprowadzono ramki z piktogramami, piktogramami, uwagę na wybrane szczególnie ważne informacje.

Praca nad obecną wersją podręcznika przypadła na okres rozwijającej się w 2020 r. pandemii COVID-19. Utrudniło to dostęp do piśmiennictwa, zwłaszcza do najnowszych podręczników z różnych dziedzin, ujawniło, jak wiele informacji dostępnych w Internecie jest nieaktualnych i/lub nieprawdziwych. Pojawiło się też wiele wątpliwości i pytań dotyczących życia po pandemii:

- czy wszystkie zawarte w książce informacje, normy, zalecenia będą aktualne, czy pojawią się nowe?
- w jakim wymiarze utrzymane zostanie nauczanie/uczenie się i praca w formie zdalnej i jak wpłynie to na zdrowie i samopoczucie ludzi?
- jak eliminować negatywne skutki pandemii (m.in. powszechne obniżenie się poziomu aktywności fizycznej; zwiększenie częstości występowania otyłości, depresji i innych zaburzeń psychicznych; zaniechania/utrudnienia w wykonywaniu badań profilaktycznych i leczeniu chorób przewlekłych)?
- jak zmienią się zachowania zdrowotne ludzi w różnym wieku i ich postawy wobec zdrowia?
- jak zapobiegać rozprzestrzenianiu się fałszywych informacji (fake-news) utrudniających działania profilaktyczne (np. szczepienia)?

Wydaje się, że wielomiesięczne życie w pandemii, doświadczanie licznych ograniczeń oraz zagrożeń dla zdrowia i życia powinno uświadomić:

- każdemu człowiekowi, że zdrowie naprawdę jest najważniejsze, że nie wystarczy tylko, mówić, że tak jest, ale o zdrowie trzeba dbać i brać za nie odpowiedzialność,
- pedagogom, nauczycielom i twórcom polityki edukacyjnej, że konieczna jest skuteczna edukacja zdrowotna dzieci i młodzieży w przedszkolu i szkole,
- decydentom i społeczeństwu, że konieczna jest inwestycja w zdrowie publiczne i działania profilaktyczne.

Mamy nadzieję, że ten podręcznik w jakimś stopniu wesprze rozwój świadomości w tym zakresie i pomoże Czytelnikom podejmować odpowiednie decyzje dotyczące zdrowia własnego i innych ludzi z wykorzystaniem zaleceń ekspertów opartych na dowodach.

Historia kształcenia pedagogów i nauczycieli w zakresie zagadnień biomedycznych w Polsce

Barbara Woynarowska

Potrzebę uwzględnienia wiedzy dotyczącej biologii, rozwoju oraz zdrowia człowieka w kształceniu osób przygotowujących się i wykonujących zawód nauczyciela i pedagoga dostrzeżono w Polsce już dawno. Wdrażanie tego postulatu do praktyki przebiegało jednak w historii w różny sposób i uczestniczyli w tym przedstawiciele różnych dziedzin.

Prekursorzy

Prekursorami kształcenia nauczycieli w zakresie zagadnień biomedycznych w Polsce byli Grzegorz Piramowicz (fot. 1) i Jędrzej Śniadecki (fot. 2).

Grzegorz Piramowicz (pedagog, współtwórca Komisji Edukacji Narodowej) w książce dla seminarzystów i czynnych nauczycieli szkół parafialnych *Powinności nauczyciela* (1787), w części „O wychowaniu dzieci, a zwłaszcza po wsiach i miasteczkach, co do ciała, to jest co do zdrowia i sił” zamieścił następujące rozdziały: „Obowiązek nauczyciela około tej ważnej części wychowania dzieci; Jakimi sposobami ma się utrzymywać zdrowie i czerstwość młodych; Sposoby nabierania mocy i zahartowania sił w młodym; O postępowaniu nauczyciela w chorobach uczniów” (Piramowicz, 1988).

Jędrzej Śniadecki (lekarz, przyrodnik, największy uczoney polskiego Oświecenia) w książce dla rodziców i gubernatorów *O fizycznym wychowaniu*

Fot. 1. Grzegorz Piramowicz (1735–1801)¹

dzieci (1805) napisał m.in.: „... zajmując się jedynie kształceniem umysłu i naładowaniem młodych głów nauką, mało częstokroć przydatną, zaniedbujemy siły ciała i zdrowie”. Książka zawiera wskazówki dotyczące tego, jak kojarzyć małżeństwa, jaki powinien być „sposób życia i postępowanie brzemiennych niewiast” z uwagi „na zdrowie matki albo na całość i donoszenie płodu”, jak „hodować” niemowlęta, dzieci i dojrzewającą

---

¹ Fotografie zamieszczone w tym rozdziale pochodzą z archiwum Autorki.

Fot. 2. **Jędrzej Śniadecki (1768–1838)**

młodzież, „ażeby ile być może, najlepiej wykształcić ciało, wydobyć, rozwinąć, uprawić i wydoskonalic siły i władze cielesne, utwierdzić i zabezpieczyć zdrowie”. Osobny rozdział jest poświęcony wychowaniu „dzieci z urodzenia słabych i niedołącznych”, gdyż „każde z nich ma własne swoje zdrowie, które należy poznać i umieć zachować” (Śniadecki, 2002, s. 7).

Higiena szkolna

Higiena szkolna jest działem higieny ogólnej i wywodzi się z nauk medycznych. Przedmiotem jej zainteresowania jest zdrowie dzieci i młodzieży w wieku przedszkolnym i szkolnym – uczniów i wychowanków różnych placówek oświatowo-wychowawczych, oraz w pewnym stopniu zdrowie nauczycieli.

Pierwszy w Polsce podręcznik higieny szkolnej napisał Mieczysław Baranowski (1851–1898, nauczyciel, inspektor szkół), wzorując się na dziełach obcych. Autorem pierwszego oryginalnego podręcznika (1886) był Tadeusz Żuliński (1838–1885, lekarz). Za najważniejsze dzieło uważa się *Higienę szkolną* (wyd. 1 – 1921, wyd. 2 – 1933) pod redakcją Stanisława Kopczyńskiego (fot. 3), lekarza neurologa i lekarza szkolnego, twórcy higieny szkolnej w Polsce, „człowieka-instytucji” integrującego sprawy zdrowia i wychowania. Współautorami

Fot. 3. **Stanisław Kopczyński (1873–1933)**

tego monumentalnego podręcznika było wielu wybitnych lekarzy, pedagogów i innych specjalistów. Jego treść wyznaczała kierunki działań, a także kształcenia nauczycieli, prawie przez pół wieku.

Kolejne podręczniki higieny szkolnej przeznaczone dla nauczycieli i studentów ukazały się po II wojnie światowej. Były one opracowane według obowiązujących wówczas programów kształcenia. Ich autorami byli:

- 1957 r. – Karol Mitkiewicz (lekarz chirurg i położnik, fot. 4), uczeń i kontynuator dzieła S. Kopczyńskiego, wieloletni wykładowca w seminarium nauczycielskim w Siennicy i naczelny wizytator w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego;
- 1968 r. – Andrzej Jaczewski (lekarz pediatra i seksuolog, fot. 5), wykładowca „Higieny szkolnej” na studiach pedagogicznych w Uniwersytecie Warszawskim, następca na tym stanowisku Klemensa Sokala (1887–1974), twórcy oryginalnego systemu opieki zdrowotnej nad uczniami. Nowym rozwiązaniem, w stosunku do poprzednich podręczników, było umieszczenie na początku książki rozdziałów dotyczących rozwoju i zdrowia ucznia, a na końcu zagadnień dotyczących środowiska szkolnego. Była to zapowiedź zmian w kształceniu nauczycieli i pedagogów w tym zakresie.

W 1958 r. ukazała się książka *Higiena szkolna* dla lekarzy szkolnych pod redakcją Marcina

Fot. 4. Karol Mitkiewicz (1882–1972)

Kacprzaka (1888–1968, twórcy medycyny społecznej w Polsce). Przeważały w niej treści dotyczące zdrowia uczniów. W latach 80. XX w. rozpoczął się stopniowy zmierzch higieny szkolnej jako nauki i działalności praktycznej. Zastąpiła ją medycyna szkolna (Radiukiewicz, 1987) powiązana z pediatrią i medycyną wieku rozwojowego. Na początku XXI w. zlikwidowano specjalizację lekarską w zakresie medycyny szkolnej i ta dziedzina przestała w praktyce istnieć.

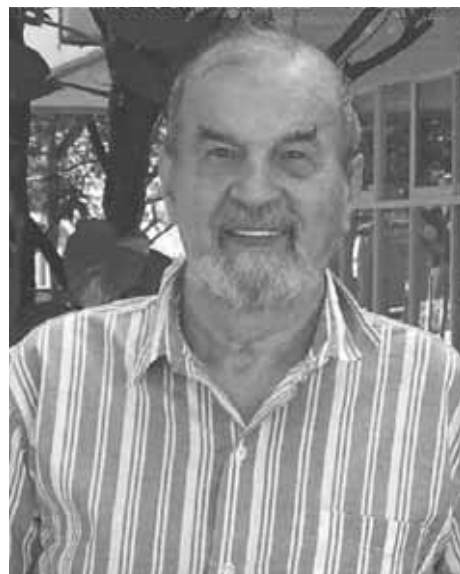
Biomedyczne podstawy rozwoju i wychowania

Przedmiot o tej nazwie został włączony do studiów pedagogicznych w latach 70. XX w., zajmując miejsce higieny szkolnej. Trudno ustalić genezę i autora tej zmiany. Zdaniem A. Jaczewskiego (informacja ustna), koncepcja tego przedmiotu powstała w Instytucie Pedagogicznego Kształcenia Nauczycieli, gdzie utworzono Zakład Higieny Szkolnej, którym kierował. A. Jaczewski stwierdził jednak: „ani koncepcja, ani pierwsze założenia nie są mojego autorstwa. Ale nie wiem też, czyje? Myślę, że warto byłoby się dowiedzieć, kto wpadł na ten pomysł o pewnym walorze historycznym”. Ten przedmiot obejmował sporo zajęć z biologii człowieka. To była nowość. Znikła higiena, powstały „biomedyczne podstawy” (Izdebski, 2004, s. 58). Napoleon Wolański (antropolog, auksolog i ekolog, fot. 6), współredaktor i współautor pierwszego podręcznika tego przedmiotu (1979), przypuszcza, że nazwa przedmiotu „wyszła chyba z Zakładu Higieny Szkolnej Państwowego Zakładu Higieny (PZH), w którym zagadnieniem tym zajmował się Lech Zdunkiewicz” (Wolański, 2006).

Autorem pierwszego programu nauczania biomedycznych podstaw rozwoju i wychowania, zatwierdzonego przez Ministerstwo Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki na początku lat 70. ubiegłego wieku, był również N. Wolański.

Fot. 5. Andrzej Jaczewski (1929–2020)

Fot. 6. Napoleon Wolański

W programie tym uwzględnił on pięć następujących działów: 1) Zdrowie, ocena jego stanu i ochrona; 2) Czynniki rozwoju człowieka z elementami higieny; 3) Okresy rozwoju człowieka; 4) Problemy medycyny naszej cywilizacji. Chory uczeń – wychowanek; 5) Higiena psychiczna. Przydatność tego programu była sprawdzana przez Autora i jego współpracowników w Wyższej Szkole Nauczycielskiej w Częstochowie (od roku akademickiego 1973/1974). Łączna liczba godzin zajęć wynosiła 180. Do programu tego przedmiotu był dostosowany wspomniany wcześniej pierwszy podręcznik *Biomedyczne podstawy rozwoju i wychowania*. Było to obszernie dzieło, znacznie odbiegające od dotychczasowej koncepcji higieny szkolnej.

W 1982 r. na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego (UW) utworzono Katedrę Biomedycznych Podstaw Rozwoju i Wychowania. Do 1997 r. jej kierownikiem był A. Jaczewski, w latach 1997–2014 kierowała nią Barbara Woynarowska. Jest to jedyna w kraju jednostka o tej nazwie w szkołach wyższych. W 2014 r. zmieniono jej nazwę na: Katedra Biomedycznych Podstaw Rozwoju i Seksuologii. Kieruje nią Zbigniew Izdebski.

W okresie minionych 40 lat opublikowano w Polsce kilkanaście podręczników dla studentów dotyczących biomedycznych podstaw rozwoju i wychowania. Ich tytuły były zróżnicowane². Największy dorobek w tym zakresie miał A. Jaczewski, który, aby podnieść rangę przedmiotu, przez wiele lat organizował dokształcanie dla jego wykładowców (łącznie 12 kursokonferencji do końca lat 80.). Sprzyjało to integracji środowiska oraz dyskusjom nad koncepcją programu. Podręczniki autorstwa lub pod redakcją A. Jaczewskiego tworzą dwie serie:

- 1993–1994 – dwa podręczniki obejmujące szeroki zakres zagadnień, w tym także pewne elementy dotyczące tradycyjnej higieny szkolnej (higiena pracy ucznia, zmęczenie i wypoczynek) oraz nowe zagadnienia (rozwój rodowy człowieka, wybrane zagadnienia etologii, demografii, epidemiologii, edukacja zdrowotna i promocja zdrowia);

² Należą do nich m.in. książki autorstwa: Bartkowiaka (1980, 1981); Jethona (1984); Komosińskiej (1995); Doleżych i Łaszczycy (2010); Jopkiewicz i Suligi (1998, 2005, 2011); Świdarskiej i Jewtuch-Budzyńskiej (2008). Dwa ostatnie podręczniki mają też wersję elektroniczną.

- 2001, 2002 i 2005 – trzy stopniowo rozszerzane wydania podręcznika, którego treść dotyczy głównie biologii człowieka i auksologii. Nie uwzględniono w nich zagadnień związanych ze zdrowiem i jego zaburzeniami oraz środowiskiem wychowania i nauczania.

W 2010 r. zespół pracowników Katedry Biomedycznych Podstaw Rozwoju i Wychowania Wydziału Pedagogicznego UW opracował nowy podręcznik (Woynarowska, Kowalewska, Izdebski, Komosińska, 2010). Niniejszy podręcznik jest jego kontynuacją.

Auksologia

W ostatniej dekadzie dla studentów kierunków pedagogicznych opracowano podręczniki, którym nadano tytuł *Auksologia*. Są one autorstwa lub pod redakcją nauczycieli akademickich, głównie antropologów – Irminy Mięśowicz (2001) i Andrzeja Malinowskiego (fot. 7) (2007). Do tego cyklu można zaliczyć także książkę *Antropologia dla pedagogów* (Malinowski, Tatarczuk, Asienkiewicz, 2008).

Auksologia (gr. *auxein* – zwiększać się) jest nauką zajmującą się różnymi aspektami rozwoju biologicznego człowieka. Zdaniem A. Malinowskiego (2004), jest to „biologia rozwoju człowieka”. Określenia *la méthode auxologique* użył jako

Fot. 7. Andrzej Malinowski

pierwszy Paul Godin (1919), francuski lekarz szkolny. Termin ten stosował w odniesieniu do pomiarów przez wiele lat pomiarów dzieci. W latach 70. XX w. termin *auxology* został przeniesiony do piśmiennictwa w języku angielskim. Uczynił to James M. Tanner, lekarz i fizjolog, jeden ze współtwórców i wieloletni (1977–1994) sekretarz czasopisma *International Association for Human Auxology*. Wskazywał on na związki między auksologią a wychowaniem i kształceniem, monitorowaniem zdrowia, polityką zdrowotną, medycyną kliniczną i warunkami społeczno-ekonomicznymi (Hauspie, Lindgren, Faulkner, 1995).

Należy podkreślić, że odrębnym torem od dawna przebiega kształcenie nauczycieli wychowania fizycznego (WF) prowadzone głównie w akademiach wychowania fizycznego. W programach kształcenia tej grupy nauczycieli znajduje się wiele przedmiotów dotyczących biologii i fizjologii człowieka, higieny, medycyny, edukacji zdrowotnej. Uznając kompetencje nauczycieli WF, powierzono im wiodącą rolę w edukacji zdrowotnej w szkole, co zapisano po raz pierwszy w 2008 r. w podstawie programowej kształcenia ogólnego we wszystkich typach szkół i zapis ten utrzymano w 2017 r.

W ostatnich kilku dekadach zagadnienia dotyczące biomedycznych podstaw kształcenia i wychowania oraz edukacji zdrowotnej nie budzą większego zainteresowania pedagogów teoretyków i praktyków oraz twórców polityki edukacyjnej. Maciej Demel (1923–2017, lekarz, pedagog, twórca koncepcji wychowania zdrowotnego dzieci i młodzieży i autor pierwszego podręcznika pedagogiki zdrowia) często mówił, że „pedagogika jest głucha na zdrowie”. Wymiar czasu przeznaczony na te zagadnienia na studiach nauczycielskich

i pedagogicznych jest bardzo mały. W obowiązujących standardach kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela uwzględniono je w niewielkim stopniu (Rozporządzenie MNiSzW, 2017).

Podsumowanie

W minionym stuleciu w kształceniu nauczycieli i pedagogów w zakresie zagadnień biomedycznych dokonało się przejście: **od higieny szkolnej** – szerokie ujęcie zagadnień (uczeń – jego rozwój i zdrowie; środowisko wychowania i nauczania; nauczyciel – higiena zawodu) – do **auksologii i biologii człowieka**.

Do lat 70. XX w. w programowaniu i prowadzeniu tego kształcenia dominowali lekarze higieny współpracujący z lekarzami klinicystami. Stopniowo włączali się do niego przedstawiciele innych grup zawodowych, z dominacją biologów. W podręcznikach zmniejszał się udział zagadnień higienicznych i medycznych (skąpe informacje, „wplecione” w różne fragmenty tekstu). Powstała więc pewna „nierównowaga” zagadnień biologicznych i medycznych. Było to prawdopodobnie efektem zmian profesji nauczycieli akademickich.

Kształcenie nauczycieli i pedagogów w zakresie zagadnień biomedycznych w Polsce nie jest zadowalające. Wynika to m.in. z niewystarczającego zrozumienia takiej potrzeby ze strony twórców polityki edukacyjnej i organizatorów kształcenia w szkołach wyższych, niedoboru kompetentnych nauczycieli akademickich, małego zainteresowania tą tematyką studentów nastawionych na studia humanistyczne.